

Реферат на тему: "Короткий літопис життя і творчості Василя Стуса"

Василь Стус

КОРОТКИЙ ЛІТОПИС ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

6 січня 1938 В родині Семена Дем'яновича та Їлини Яківни Стусів у с. Рахнівка Вінницької області народилася четверта дитина — син Василько.

1939 Батьки Василя Стуса переїзять на Донбас у м. Сталіно (тепер Донецьк), працюють на хімзаводі.

1944 Шестирічний Василько йде до 1-го класу.

1954 Закінчивши із срібною медаллю школу, Василь робить спробу вступити на факультет журналістики Київського державного університету. Отримавши відмову через вік (16 років), подає документи на історико-філологічний факультет Сталінського педінституту (зарахували без іспитів, бо медаліст) і ціле літо ремонтує залізничні коли.

1959 Закінчивши з червоним дипломом інститут, Василь їде працювати вчителем, української мови та літератури в село Таужня Кіровоградської області. У листопаді йде служити в армію. (Служба — іронія долі—пройшла на Уралі.). 22 листопада в "Літературній Україні" виходить перша збірка творів з передмовою Андрія Малишка.

1961

Листопад Закінчення служби у війську.

Грудень Починає працювати вчителем української мови та літератури в 23-й школі м. Горлівки.

1963 Січень. Василь Стус повертається в Донецьк. Працює в шахті, потім літредактором газети "Соціалістичний Донбас". Влітку успішно витримує вступні іспити до аспірантури Інституту літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка. Продовжує публікувати вірші в журналах "Донбас", "Прапор", "Дніпро".

1965:

Березень Самочинно організовує зустріч з молодими письменниками на Київському заводі ім. О. М. Горького.

4 листопада В. Стус підтримав протест Івана Дзюби та В'ячеслава Чорновола в кінотеатрі "Україна" на перегляді фільму

"НІ. ВИСТОЯТИ. ВИСТОЯТИ. НІ — СТОЯТИ"

(трагічна доля поета і незламного борця за вільну Україну)

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ПОЕТА

Василь Стус по праву вважається одним з найвизначніших українських поетів ХХ століття. Творчість його міцно увійшла в історію української літератури, хоч повністю його поетичний доробок! уже ніколи не стане надбанням рідного народу: не менш шестисот віршів В. Стуса було конфісковано й знищено в страшні роки його табірних страждань. Проте й та частина, якій пощастило побачити світ, дійти до читача,

засвідчила його могутнє обдарування, глибокий розум, безмежну любов до рідного краю, незламну могутність духу.

Василь Семенович Стус народився 6 січня 1938 року в селі Рах-нівка Гайсинського району на Вінниччині в селянській родині. Дитинство, яке сам він назвав "гарним", проходило в атмосфері добра та любові. А ще — народної пісні.

Василь Стус згадував: "Перші уроки поезії — мамині. Знала багато пісень і вміла дуже інтимно їх співати... Найбільший слід на душі — од маминої колискової "Ой люлі-люлі, моя дитино". Шевченко над колискою — це не забувається. А співане тужно "Іди ти, сину, на Україну, нас кленучи"—хвилює й досі". '.

У 1940 році сім'я переїздить до міста Сталіне (тепер Донецьк). Коли хлопчику виповнилося 6 років батьки віддали його до школи. Родина жила дуже бідно, не мала житла. "Коли мені було 9 літ, ми будували хату. І помирав тато — з голоду опухлий. А ми пхали тачку, місили глину, робили саман, виводили стіни. Голодний я був, як пес. Пам'ятаю коржі зі жмиху, які пекла мама, а мені від них геть боліла голова. То був мій 3—4 клас. Тоді, на тій біді, я став добре вчитися. Вже 4-й клас скінчив на відмінно — і до кінця школи мав похвальні грамоти, де в овалах були портрети Леніна і Сталіна. Деся у 4—6 класі я майже весь "Кобзар" знав напам'ять", — пізніше згадував Стус. Але шкільне навчання залишило по собі безрадісну пам'ять, бо було для нього чужомовне. Та саме в школі прокинулась у Василя потреба віршувати, особливо тоді, коли в старших класах прийшло до юнака перше кохання.

Бідність, що була складовою державної політики, виховувала активний невідступний характер:

"Пам'ятаю, як 1951 р. я їздив у село, до бабуні. Збирав колосся — по стерні. За мною гнався об'їждчик — я втікав, але він _ верхи на коні (безтарка з парокінню) — наздогнав мене, став видирати торбинку, а я кусав... за його гидкі червоні руки. І таку злість мав (13-річний хлопчик!), що одібрав торбу. А другого дня стерню зорали".

Після закінчення школи Василь Стус став студентом історико-філологічного факультету Донецького державного педагогічного інституту. Вчитися йому було важко через матеріальні нестатки і казенність, схоластичність тогочасного вузівського навчання, фальш у висвітленні історичного минулого нашого народу.

Але, незважаючи на це, Василь Стус приймав активну участь у діяльності студентської літературної студії. Бо саме в ці роки він глибоко зацікавився світовою літературою, передусім поезією. Серед улюблених митців — М. Рильський і В. Свідзинський, Б. Пастернак і Й.-В. Гете, Р.-М. Рільке і Л. Толстой, В... Стефаник, А. Камю, В. Фрлкер. Усе життя він виявляв інтерес до творів, які відзначалися неординарністю світобачення, інтелектуалізмом, філософським осмисленням дійсності, новаторством в галузі художньої форми.

У 1959 році Василь Стус закінчив інститут і почав вчителювати в сільській Таужнянській семирічній школі Гайворонського району на Кіровоградщині. Через 2 місяці його призвали в армію, та навіть за такий короткий час Василь Семенович зумів завоювати щирю любов своїх учнів і колег. Ще до призову в армію він підготував до

ДРУКУ і надіслав до редакції "Літературної газети" першу добірку віршів, яка була надрукована в грудні 1959 року з теплим напутнім словом Андрія Малишка: "...Багато вже мовилося про те, що в нашій поетичній практиці, зокрема в роботі молодших і молодих поетів, багато штампу, сірости і поверховості, отих загальнонадуманих "відписок" на певну тему чи явище, які нічого спільного з поетичною творчістю не мають.

Тим радісніше стає на душі, коли серед потоку сірих і нудних віршиків, в яких поезія і не ночувала, натрапиш на свіже і справжнє поетичне явище. Нам здається, що творчість 21-річного учителя з Вінниччини Василя Стуса має хороші поетичні зерна. Маємо на увазі, зокрема, своєрідність підходу до явищ життя і вміння узагальнювати ліричні роздуми (а не говорити про них загально). Думка і художній образ часто живуть у нього органічно, воедино злиті, форма вірша чітка і виразна. Добре знання мови визначає загальну культуру цього молодого здібного літератора. Це говориться не для пустослівної похвальби, а для того, щоб молодий автор Василь Стус бачив свої недоліки, швидше і глибше зростав і формував своє серйозне обдаровання. В одному з віршів він пише:

Не одлюби свою тривогу ранню...

І ми бажаємо йому цю "ранню тривогу", свій поетичний труд ніколи в житті не одлюбити, не загубити.

Щасливої дороги вам, молодий поете!" ^ — Два роки, з 1959 по 1961, у Стуса забрала армія, де вірші майже не писалися, оскільки на плечах — погони.

Після демобілізації Василь Стус викладав українську мову та літературу в Горлівській школі № 23. Його гнітило жахливе становище української мови на Донбасі, здавалося, що він робить даремну справу, а українська культура в регіоні приречена на поступове вмирання. Болем і тривогою за долю народу, його духовність і майбуття пройнятий лист Стуса до Андрія Малишка від 13 грудня 1962 року: "Зараз я читаю рідну мову в Горлівці, в російській, звичайно, школі. В Горлівці є кілька (2—3) українських шкіл, яким животіти зовсім недовго. В Донецьку таких немає, здається. Отож, картинка дуже сумна.

У нас немає майбутнього. Коріння нації — тільки в селі, а "хуторянським" народом ми довго не проживем, пам'ятаючи про вплив міста, про армію, про всі інші канали русифікації.

Я знаю, що заради щастя рідного народу я міг би всім пожертвувати, я знаю, що тут я вихований рідним хлібом — "Жагою" Рильського, Вашим віршем "Україно моя", тож скажіть, поете, що робити?" Уже в цьому листі Стус однозначно визначає своє місце в суспільному житті. 1961—1963 роки стали для нього "часом поезії". Стус працював літературним редактором газети "Соціалістичний Донбас", багато писав сам.

У 1963 році поет вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України.

МУЖНЯ МУЗА ПОЕТА У ДРАМАТИЧНІ 60—70-ТІ РОКИ.

СУД ТА ПОКАРАННЯ

Перша половина шістдесятих років була позначена помітним, хоча і коротким розквітом духовного життя в Україні. Після довгих років сталінського терору, що глушив найменші паростки всього свіжого, демократичного, пролунали перші сміливі голоси молодих письменників Павличка, Симоненка, Драча, Коротича, які прагнули по-новому відтворити світ, поглянути на людину не як на гвинтик, а як на неповторну особистість.

Це було покоління новаторів, що будило національну самосвідомість народу, безкомпромісно висвітлювало соціальні суперечності, несло з собою свіжі теми й мотиви і цим рішуче ламало офіційні, казенні шаблони соціалістичного реалізму, виводило українську літературу на широкі горизонти світового мистецтва. І саме це покоління отримало назву "шістдесятники..."

"Шістдесятники" докорінно оновили арсенали поезії, виробили нові підходи до творення образів, які будувалися на широкій асоціативності, сміливому введенні в мистецьку практику понять і категорій, пов'язаних із досягненнями науково-технічного прогресу — з розвитком космонавтики, атомної фізики, генетики, значною мірою деструктували застигли уявлення про традиційні поетичні жанрові форми, збагатили образну мову.

Однією з істотних прикмет творчості молодих митців було органічне злиття народно-пісенного начала з інтелектуальним, філософським, орієнтація на нові досягнення світової літератури, поетичне освоєння реалій науково-технічного прогресу, їхня творчість, громадська діяльність послужила детонатором пробудження національної самосвідомості народу, значним чинником розквіту (хоч і недовгого) українського мистецтва.

З другої половини шістдесятих років у житті країни відбулися зміни. З усунення від влади Хрущова розпочався мертвотний період застою, переслідування всіх інакомислячих, начеПЛення на них ярликів "націоналістів", "дисидентів", арешти, заслання, гулагівські табори.

Кращі представники інтелігенції на чолі з Л. Танюком утворили клуб творчої молоді, до якого входили художники Алла Горська та Панас Заливаха, літературознавці й письменники І. Дзюба, М. Коцюбинська, І. Світличний, Є. Сверстюк, В. Чорновіл. Вони протестували проти арештів та цькувань національної інтелігенції, проти переслідувань за прогресивні переконання і перші ж зазнали жорстоких репресій.

Безкомпромісний і запальний", нетерпимий до будь-якої неправди, Стус особливо боляче сприймав спроби тоталітарного режиму витравити останні рештки духовності нашого народу, зрусифікувати Україну, знищити саму українську мову. Йому було важко ужитися в задушливій атмосфері, що панувала в Інституті літератури АН України, директором якого був М. Шамота, прозваний "чорним академіком". Талановитого поета, що мав загострене почуття справедливості, відрізнявся правдолюбством, здатністю відчувати чужий біль сильніше, ніж власний, М. Шамота у вересні 1965 р. виключив з аспірантури. У його наказі значилося, що Стус звільнений "за систематичне пору-• шення норм поведінки аспірантів і працівників наукового

закладу". Але справжньою причиною покарання став випадок,, що трапився в кінотеатрі "Україна" на прем'єрі кінофільму С. Параджанова "Тіні забутих предків". Після перегляду картини і ~ виступу Івана Дзюби про те, що в Україні проходять арешти прогресивної інтелігенції, Василь Стус звернувся до глядачів і запропонував вставанням висловити протест проти незаконних дій уряду та КДБ.

І почалися поетові поневіряння. На роботу його не брали, деякий час довелося працювати навіть кочегаром. Друкувати, звісно, перестали. Рукопис першої збірки віршів "Круговерть" дістав негативну рецензію у видавництві "Молодь", і книга не побачила світ. Особливо болісно пережив Василь Стус те, що й другий рукопис — "Зимові дерева", який 5 років "залежував місце" у видавництві "Радянський письменник" і навіть був схвалений до друку теж зазнав долі "Круговерті". І тільки в 1970 році збірка "Зимові дерева" вийшла з друку і то за кордоном (у Брюсселі). Це була перша ^опублікована_книжка поета.

"Про поетів прийнято говорити на підставі публікацій. У цьому полягала партійна мудрість — "пропустити" чи "не пропустити" якогось автора в літературу. Пропустити — означало надрукувати книжку. Недруковані, так само як непрописані, були на пташиних правах. Потім слідчі називали їх "іменуючий себе літератором",-^пояснював Євген Сверстюк.

З 1966 по 1972 рік Василь Семенович Стус працював на посаді старшого інженера в системі Міністерства промисловості будматеріалів УРСР.

Василь Стус продовжував багато писати —І— активно виступав проти свавілля і беззаконь брежнєвської системи, захищав права людини. Над труною трагічно загиблої художниці Алли Горської він відкрито звинуватив у вбивстві своєї соратниці існуючу владу. Поет знав, який тернистий шлях йому судився, та не прагнув "сховатися од долі". Як згадує письменник Ю. Покальчук, у розмові з ним Василь, сказав одного разу: "Я просто інакше не можу! І жити не можу .спокійно і не зможу! Я знаю, що за мною одного разу прийдуть, знаю свою долю, але я почуваю, що мушу її пережити саме ось так".

І лихе передчуття збулося. Стус був заарештований і звинувачений у тому, що, як говориться у вирокі київського обласного суду від 7 вересня 1972 року, "систематично виготовляв, зберігав і розповсюджував антирадянські наклепницькі документи, що порочили радянський державний лад, а також займався антирадянською агітацією в усній формі". Поета було засуджено до позбавлення волі у виправно-трудовій колонії суворого режиму на п'ять років і заслання на три роки. Василь Стус писав: "Своєї вини я не визнав і в останньому слові. Тоді я ще називав цю країну своєю Вітчизною, ще не міг зважитися на велику відмову: якщо на твоїй рідній землі тебе розпинають за любов до неї, ...тоді доводиться змиритися з тим, що в тебе є рідна земля, але немає рідної країни".

На суд над поетом викликали багато свідків. Це були люди, які добре знали Василя Стуса. Його дружина Валя, батько, колись міцний, приземкуватий чоловік, сиділи на лавах. До них підходили із співчуттям не всі, деякі "друзі" Василя боялися за себе і

старанно відводили очі від-заплаканої дружини і похмурого батька.

Свідків по одному стали викликати в залу засідань. Василь Захарченко — один з найталановитіших українських прозаїків, товариш В. Стуса по навчанню,— не посвідчив проти свого друга, не ховався і не рятувався. Незабаром його теж виключили зі Спілки письменників, судили й посадили до тюрми. А ось Леонід Селезненко у суді покався у власних "злочинах", і це "визнання" стало причиною нещастя його друзів, в тому числі й Василя. На цьому ж суді постало питання про роботу Василя Стуса, в якій дається оцінка творчості Павла Григоровича Тичини. Ця робота була принциповим вкладом Стуса в тичинознавство, і що стосується літературознавчого і критичного плану, то вона була цінною і могла б стати основою для подальшої праці автора над книгою про генія української літератури. Але суддя побачив кримінал у тому, що Стус дуже різко критикував творчість Тичини періоду 30-х років, сказавши, що академік "геніальний поет і геніальний блазень". Цій ~ критиці суд дав певну політичну оцінку.

Василь Стус писав про Тичину: "Але його горе стало нашим горем, а над своїм горем ми можемо мислити хай і жорстоко, бо ж "поетів геній обернувся проти нього прокляттям, став йому за найбільшого ворога, з яким треба було постійно боротися, щоб не виявити свій найбільший гріх "перед добою".

Стус не ображав Тичину — він виступив проти радянського тичинознавства, яке трактувало великого національного поета як вірнопідданого пігмея. Він виступив від величезної любові до понівеченого таланту Тичини.

А що ж ті, які так запопадливо й цинічно відбирали віру в чесність і порядність, приписували антирадянщину таким, як Стус, судили і відправляли в табори цвіт нації? А вони живуть і далі працюють. Вони, які до ноги розгромили правозахисний рух, які мордували у таборах та горьківських засланнях, які виставляли за кордон світлі уми та найшляхетніші душі країни, не отримали навіть доган і плавно вписалися в перебудову.

Так що прокурор Є. В. Макашов став активним діячем відродження України, а на прохання в реабілітації поета Стуса довго відпо-~~ відав, що "не вбачає підстав".

І вірші "Йдуть циганки розцяцьковані..." (1963 р.). Василь Стус, мов передбачаючи появу "плавно вписаних у перебудову" людей типу Макашова, писав:

Циганки вміють ворожити,
їм ланки не копать, не дніти
у полі, вміють так прожити —
без трудоднів.

Циганки щедрі на слова,
казати — ціпом не махати.
За красне слова красну плату,
чи збіжжя, чи грішми давай...

За красне слово високої поезії, за красне слово пристрасної публіцистики і чесного літературознавства "красно" віддячила поетові адміністративно-командна система— 5 роками тюрми і 3 роками" ; :заслання.

Покинув я гнилий підвал,

лишив майдан Богдана,
де гетьман огиря учвал
кудись жене щорана.
Я там давненько вже не знав
про справжні емпіреї,
а тут Господь наобіцяв
гетьманські привілеї.

Це сповідь з гіркою посмішкою. Бо й справді, все так мало змінилось: підземелля, де працював "старший інженер" Василь Стус,— праворуч собору св. Софії, тюрма в околицях колишньої церкви св. Ірини — зліва, а суд, де роздавали вироки,— навпроти, через дорогу від "гнилого підвалу" — і все розмістилось на півкілометрі старого княжого Києва.

У маленьких камерах у бік св. Софії крізь ґрати на маленькому віконці під стелею було видно клаптик неба й вранішню зорю. Це було найрадіснішим моментом сірих ранків. Для Василя ця зоря кинула віщий промінь, з якого народилися рядки: —

Мені зоря сіяла нині вранці,
устроєнена в вікно. І благодать
така ясна лягла мені на душу.
...ота зоря — то тільки скалок болю,
що вічністю протягтий, мов огнем.
Ота зоря — вістунка твого шляху.

У камері Василь відганяє диявола спокуси, що шукає "шпари у :: твоїй натурі", і готується до прийняття безневинної кари. ;

Жорстоке і несправедливе покарання поет відбував у гулагівському таборі в Мордовській АРСР, заслання — в Магаданській області.

Поет не визнавав своєї вини перед народом і перед державою. У листі, до Президії Верховної Ради СРСР 1 серпня 1976 р. він писав: "Я боровся за демократизацію — а це оцінили як спробу звести наклеп на радянський лад: мою любов до рідного народу, занепокоєння кризовим станом української культури закваліфікували як націоналізм; моє невизнання практики, на ґрунті якої виросли сталінізм, беріївщина та інші подібні явища, визнали як особливо злісний наклеп": Та слухати, а тим більше розуміти в'язня совісті ніхто не хотів.

Лише по багатьох роках нині можна сказати: він ніби знав, ніби відчував накреслену йому долю і йшов до неї, бачив свій нелегкий мученицький шлях, але ніколи перед ним не здригнувся.

Суворий, козацький вигляд мав Василь. Завжди коротке чорне волосся, підтягнутий, охайний, стриманий,— і водночас не раз із тим бісиком в очах, що дозволяв йому вмиль, в якісь долі секунди скинути з себе оту поважність і видати веселий дотеп, пожартувати. Але так тільки з товаришами, з друзями, кому довіряв, перед ким не треба бути настороженим, бо з незнайомими поводився ввічливо стримано, а з недругами неприступне, навіть загрозливо. Вороги боялись Василя.

Боялись його слова, навіть його погляду, бо очі у нього були такі, яких не мають звичайні люди. Така в них була впевненість у вищій правоті істини і фанатична готовність служити Істині, Добру і Красі, що викликали на себе роздратування, злість, наговори потай. .

"Та це ж бандит, ваш Стус! Ви на нього лиш глянете! Як він дивиться! Як він на нас дивиться, як він на світ дивиться! Та він же готовий усіх нас повбивати!" — жахався академік Микола Шамота. —

Арешт Василя для людей, які добре знали його, не був несподіванкою. Була в цьому варварському акті певна своя логіка — закон, помірне продовження тих ідеологічних "шабашів", які широко розгорталися і набирали обертів. Судове переслідування за інакомислення ставало реальністю, у якій усі змушені були жити і якимось визначатися.

З-за ґрат долинали на волю якісь уривчасті відомості, з'являлись чутки, здогади. Посилювала тривогу рідних і товаришів звістка/про те, що Стуса відправлено на психіатричну експертизу, бо дуже вже багато порушень тюремного режиму було за ним записано.

ЖИТТЯ ТА ЗАГИБЕЛЬ У ТАБОРАХ.

ПОВЕРНЕННЯ ПІСЛЯ СМЕРТІ

У таборі Василь Стус захворів на виразку шлунка, через убивче ^ харчування стався прорив стінки і страшна кровотеча. Було зроблено складну операцію і хворий повернувся у в'язницю. Через брак ліків і погану їжу його мучив страшний біль. Маючи надлюдську волю, поет удень так тримав себе, що рідко хто здогадувався про його муки. Лише пізно ввечері він тихо вставав, виходив до коридору й там, наодинці, намагаючись нікого не розбудити, протяжливо й тихо стогнав. Але страшна хвороба не зробила його поступливішим. Він не міг змовчати на образі від тюремного начальства, а ось із гебістами не розмовляв принципово, читав книги у госпіталі, хоча це було суворо заборонено, на підтримку товаришів оголошував голодовки. За систематичну непокору і порушення режиму Стуса відправляли в ШІЗО, де через день влаштовувались "голодні дні" (150 г чорного хліба і дві склянки окропу), а в "ситі" дні давали зменшену в півтори рази супроти табірної норми порцію "баланди" і "січки". У карцері правилами було заборонено не лише постіль і ковдру, але й спідню білизну. Покараний мав право носити тільки труси і робу. А в Мордовії "і в червні часто бувають приморозки.

Після операції Василь став офіційним інвалідом другої групи. В умовах ШІЗО він міг втратити останнє здоров'я, і тому його товариші об'явили загально-табірну голодовку. Вони хотіли, щоб табірне начальство побачило, що в особі людини в сірій робі з нашивкою "Стус В. С." і стоптаних кирзових чоботях їм протистоїть живе втілення національного духу, символ національної гордості великого українського народу. Але начальник табору, українець Зінченко вигадував все нові й нові образи й покарання. Стусові було заборонено побачення з дружиною, на його поезії було організовано справжнє полювання, навіть трояндовий кущ, біля якого часто зупинявся Василь, начальство наказало викопати. Але Стус не зігнувся. Він обстоював гідність власну і

своїх політичних однодумців, виступав проти знущань табірного начальства. За це протягом 1973— 1976 років кільканадцять разів був покараний — позбавлений побачень, кинутий до штрафного ізолятора, до карцеру. Неодноразово Стус оголошував голодовки, кілька разів — на 14—18 діб. Не легше було й на засланні. — Листи Василя із заслання свідчили, що живеться йому там не набагато краще, ніж у таборі, а може, й гірше. Почувався самотнім, та головне — не давали змоги лишитися сам на сам із собою, не дозволяли зняти кімнату, велено було жити в гуртожитку. Та ще й сусіди спеціально підібрані. Ні хвилини на самоті з собою, постійна загроза провокації, постійний страх за свої рукописи, книги — Отакій напрузі жив поет. Не дали його душі "розпросторитися", не дали. Лишалось тільки листування, Стусу багато писали не тільки України, а й з усього світу давні й нові друзі по лінії Міжнародної амністії.

Василь після ув'язнення був дуже ослаблений, виснажений нервово, з хворим серцем, з третиною шлунка, яка лишилась йому після операції виразки в ленінградській спецлікарні. Уже на запанні — нова травма. Якось загрався в шахи і повернувся до гуртожитку після відбою. Щоб не принижуватися перед черговим, спробував залізти на другий поверх через вікно, але зірвався й перебив пальці на обох ногах. Звичайно, якесь серйозне й систематичне лікування в умовах заслання було неможливе, і наслідки тієї травми ще довго давалися взнаки.

Але, не дивлячись на такий стан здоров'я, Стус змушений був працювати прохідником, а пізніше машиністом скрепера у підземній дільниці гірничої копальні.

Ось що писав він про місце свого заслання Михайлині Коцюбинській. "Глухе селище рудокопів — довкруги сопки, горбатий краєвид, над якими витає образ Драй-Хмари (десь тут, здається, був поет, звідси слав "розпачливі листи). Досі тут вдень (березень місяць) 25—30° морозу (взимку буває 60°). Але жити можна — люди їдуть добровільно, осідають".

Атмосфера на засланні ставала дедалі нестерпнішою: постійні провокації (з одного боку, залюбки створювалися ситуації, коли йому пропонувалася якась чарка, з другого — недремне чатування, щоб, якщо ту чарку було-таки випито, тут же ствердити стан алкогольного сп'яніння), цькування у преси. У районній газеті з'явився пасквіль "Василь Стус, його друзі й вороги", щедро розтягнений аж на два подання. Устами "простих радянських людей" Василя була кваліфіковано мало не як фашиста. Для того щоб відпустили попрощатися з помираючим батьком, поет мусив витримати справжню війну. Розпочав голодовку, вивісивши на дверях своєї кімнати, а гуртожитку оголошення із зазначенням мотивів. Це допомогло, Василя врешті-решт відпустили.

І в таких жахливих умовах Стус продовжує творити, пише вірші, вивчає французьку та англійську мови (володів також усіма слов'янськими та добре — німецькою), перекладає твори такого складного поета, як Р.-М. Рільке, роздумує над минулим, сучасним і майбутнім України: "Голови гнути я не збирався. За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь котрого я мушу обставати до загину", — записує поет у таборовому зошиті.

Рідна Україна була і джерелом сили та натхнення поетичного, і його нестерпним

постійним болем.

"Як може розвиватися національне дерево, коли йому врубано півкрони? Що таке українська історія — без істориків, коли нема ні козацьких літописів, ні історії Русі, ні Костомарова, Маркевича, Бантйш-Каменського, Антоновича, Трушевського. Яка може бути література, коли вона не має доброї половини авторів? І авторів першокласних,— таких, як Винниченко, Хвильовий, Підмогильний",— розмірковує Стус у щоденнику.

Відбувши покарання, у 1979 році В. Стус повертається до Києва. Роки, неволі не зломали його. Правий був начальник зони, який давав таку характеристику поету: "Осужденный Стус на путь исправления не встал".

Київ зустрів його задумливою атмосферою. "Нестерпна рідна чужина" жила малим і прихованим життям. Під пильним наглядом 7 люди хотіли-бути непримітними. Якщо в 60-ті роки побутувала думка: "Ти раніше стань доктором наук, а тоді вже їм щось показуй", то у 80-ті, коли вже і з академіком Сахаровим розправились,— просто хилили голови і ховали очі.

Але свою благородну гуманістичну діяльність Стус продовжує •попри всі погрози та умовляння. Працюючи в ливарному цеху заводу ім. Паризької Комуні, на конвеєрі Київського взуттєвого об'єднання "Спорт", веде енергійну громадську й літературну діяльність, бореться за національне визволення народу, за права людини. Усього вісім недовгих місяців судилося побути Василеві на волі, в колі сім'ї, друзів. Тодішня влада розуміла, яку небезпеку для неї становить спілкування такої сильної, героїчної і талановитої особистості безпосередньо з народом України, тому було зроблено все, щоб ізолювати поета надовго. Вирок виявився вкрай жорстоким: десять років позбавлення волі у таборах суворого режиму, п'ять років заслання за участь в Українській Гельсінській групі. Ця група, або інакше — Українська Гельсінська Спілка, ставила за мету ознайомлення широких кіл української громадськості із Декларацією прав людини зокрема, і з Гельсінськими угодами — взагалі. Ці угоди були підписані главами урядів 35 країн в Гельсінкі в 1975 році і повинні були забезпечити дотримання високих принципів демократії, прав людини. Але група українських правозахисників розуміла, що в умовах тогочасної України це було неможливо, тому і з'явилась Українська Гельсінська Спілка — УГС.

Особливу злість викликали в КДБ меморандуми, що друкувалися на Заході і сповіщали про незаконні арешти, списки політичних в'язнів, інформація про їх становище у в'язницях та таборах.

Свій другий термін покарання Василь Стус відбував у спецтаборі для політв'язнів на Уралі із надзвичайно суворим режимом: тільки за передачу на волю таборового зошита поет відсидів рік у камері-одиначці.

У глибині душі друзі розуміли, що він не вийде живий з цієї буцигарні, що його (саме його) душа не витримає довше такої наруги. Адже без якоїсь — хай мінімальної, позірної — адаптації до тих умов, без філософського відсторонення від них годі було вижити. г Натомість — вічний бій за свої людські права, за свою людську гідність, вічне самоспалення. Щоб вижити, катастрофічне бракувало кисню.

Вже остання лопнула струна,
вкрай напнута сподіванням. Досить
("Наді мною синє віхо неба")

На захист поета виступала прогресивна громадськість цілого світу, зокрема відомий німецький письменник, лауреат Нобелівської премії Г. Белль. Академік А. Сахаров 12 жовтня 1980 року писав у своєму зверненні до учасників Мадридської наради для перевірки Гельсінських угод: "Вирок Стусові — сором радянській репресивній системі. Стус — поет. Невже країна, в якій загинули або зазнали репресій і переслідувань численні її поети, потребує нової жертви, нового сорому?"

Я закликаю колег Василя Стуса ;— поетів і письменників у всьому світі, моїх колег — учених, Міжнародну Амністію, всіх, кому дорога людська гідність і справедливість, виступити на захист Стуса.

Вирок Стусові повинен бути скасованим, як і вирок усім учасникам ненасильницького правозахисного руху".

У той час, коли з високої трибуни оголошували це звернення, поетові у таборі заборонили побачення з дружиною і сином, пересилку власних паперів, листування. В ув'язненні було безжалісно знищено рукопис останньої збірки віршів "Птах душі", створеної митцем незадовго до трагічної загибелі.

Але і в цих тяжких умовах Василь Стус не зломився, виступав . проти свавілля, чиненого табірною адміністрацією, за що був додатково караний.

Помер Василь Стус 4 вересня 1985 року в карцерній камері № 3 під час сухої голодовки (не пив навіть води) на знак протесту проти брехливого доносу наглядача Руденка, за яким його й посадили до карцеру. Йдучи туди, він сказав товаришам: "Я оголошую голодовку до кінця" і дотримав слова. Діагноз: ішемічна хвороба серця, інфаркт міокарда — так записано в свідоцтві про смерть III БК № 462963 від 17 жовтня 1985 року. Друг Стуса, поет Юрій Литвин теж помер у-таборі 5 вересня 1984 року в результаті "проникаючого поранення черевної :порожнини" в лікарні міста Чусового. Йому було 49 років, 21 з яких провів у тюрмах. Загалом же був засуджений на 41 рік.

Василеві Стусові на момент смерті виповнилося 47.

Їх поховали на цвинтарі в селі Копальному, У могилу Литвина вбили кілок із бляшаною табличкою, на якій вибито цифру 7, а на могилі Стуса — 9.

Багато офіційних осіб чи то з власної ініціативи, чи то за чийось наказом намагались зірвати, заборонити перепоховання. Але не вийшло.

19 листопада 1989 року прах Стуса і двох його побратимів Юрія Литвина та Олексі Тихого прибув літаком з Уралу до Києва.

У Бориспільському аеропорту зібралась чимала громада з іконами, свічками, калиновими вінками й національними прапорами.

Після панахиди у церкві процесія вирушила у скорботну путь. Зупинка біля дому, де мешкають Стуси і де так мало (між двома ув'язненнями) випало пожити в сімейному колі Василеві. Потім кортеж машин рушив до площі Богдана, до такої улюбленої і оспіваної поетом Софії. Тут якийсь час він працював в історичному архіві, тут він

уперше дивився на її золотoverхі бані уже крізь ґрати слідчого ізолятора КДБ... На площі сотні людей з прапорами, портретами мучеників, свічками, калиновими і терновими вінками.

На цвинтарі теж величезний натовп. Після богослужіння із прощальним словом виступають Іван Драч, Михайлина Коцюбинська, Олег Орач...

Чується плач, слова прощання...

Василеву могилу спалили напередодні виборів до Верховної Ради. Обгорів хрест на могилі Юрія Литвина. Винних не знайшли.

Олег Орач звернувся до української громади спорудити на могилі Стуса достойний пам'ятник. З різних кінців України почали надходити пожертвування, листи. Писали і присилали кошти різні люди, але щем у серці викликають гроші, які віддавалися з мізерних зарплат та пенсій. Якщо в нашої багатостраждальної Батьківщини є сини, годні віддати останнє на громадське діло, то вона не тільки _:ще не вмерла, а й не вмере вовіки!

Величезний літературний талант і висока культура в поєднанні з певними рисами вдачі — безкомпромісністю, відвагою, гордістю і, врешті, жертовністю в обороні своєї поневоленої вітчизни — саме це робить Василя Стуса справді унікальною постаттю національного пантеону, об'єктом інтенсивної патріотичної міфологізації та іконізації.

Як написав Є. Сверстюк, "...він обрав хрест, приготовлений його народові". :

Стус "повертається "до життя" у своїх віршах, уведених до шкільних підручників, у всенародній шані до поета-мученика, у назвах вулиць, пароплавів і районних літературних об'єднань, зрештою — в суто магічному ритуалі перепоховання 19 листопада 1989 р., присудженні йому посмертної (через 7 років) Державної премії ім. Т. Шевченка, нагородженні (через 12 років по смерті) орденом Ярослава Мудрого і посмертному прийнятті до Спілки письменників.

Стус — людина рідкісної моральної, обдарованості, голос сумління у світі розхитаних і розмитих понять честі, правди, порядності. Він зберіг свій стиль до кінця. І це було основою його трагедії. Він ніс даровану йому іскру Божу з гідністю і лицарською відвагою, не згинаючись і не обминаючи. На такій дорозі поети гинуть. Але свого життя йому вистачило для виконання призначення: піднятися до верховини, на якій відкривається трагічний сенс наших шукань на землі, на якій проблискує мудрість осявань.

Сумніву нема, що Василь Стус, якому і народитись випало на святвечір, був людиною, створеною для легенди. Він творив легенду свого життя не для слави, а в силу своєї натури. У трагічну добу нашої історії він мусив трагічно загинути, упасти смертю лицаря честі на самому дні тюремної системи. Але Василь Стус переміг, бо здійснюється його мрія бачити вільною свою Вітчизну в майорінні блакитно-золотих прапорів.